

ƏXLAQI-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR VƏ QLOBALLAŞMA

Elvüsal MƏMMƏDOV,

*AMEA-nın akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutunun Din və ictimai
fikir tarixi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
Aİİ-nin Dillər və ictimai fənlər kafedrasının
dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
elvusal.mammedov@gmail.com*

AÇAR SÖZLƏR: *qloballaşma, əxlaq, dəyərlər, media.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *глобализация, мораль, ценности, медиа.*

KEY WORDS: *globalization, morality, values, media.*

Giriş

Qloballaşma və onun siyasi, iqtisadi, ictimai-mədəni sahələrdəki təzahür formaları bəşər tarixinin şahid olduğu ən böyük dəyişiklikdir. Qloballaşma nəticəsində dünya “kiçik kənd”ə çevrilmişdir. Bu nəhəng hadisə həyatın bütün sahələrində köklü dəyişikliklərlə müşayiət olunur.

Son vaxtlar qloballaşmaya belə bir münasibət forması geniş yayılıb ki, bu hadisə daha çox siyasi-iqtisadi sahələrdə təzahür etsə də, onun əsas hədəfi bəşər cəmiyyətinin mövcud ictimai-mədəni vəziyyətində, o cümlədən dəyərlər sistemi, davranış və yaşayış tərzində köklü dəyişiklik aparmaqdır. Təbii ki, qloballaşmaya münasibət onun tərəfdarları və əleyhdarlarına görə dəyişir. Məsələn, ona tərəfdarlarının verdiyi tərifləri belə ümumiləşdirmək mümkündür: qloballaşma həm dünyanın “sıxılması”, həm də bu “sıxılma”nı dərk edən fərdi və ictimai şüurun inkişafı prosesidir. Bu proses nəticəsində ictimai münasibətlər intensivlik kəsb edir, iqtisadi, siyasi, mədəni, ictimai sahələrdə ÖZLƏ ÖZGƏ birləşir [1, s.62]. Yaxud qloballaşma siyasi-iqtisadi, ictimai-mədəni, texnoloji sahələrdə müəyyən səciyyəvi xüsusiyyətlərin məhəlli və milli sərhədləri aşaraq bütün dünyaya yayılması prosesidir.

Bu prosesə qarşı çıxanların isə iddiaları budur ki, qloballaşma dövlət, millət və vətən anlayışları ilə hesablaşmır, müxtəlif nəhəng şirkətlər və qurumlar qarşısında əngəllərin ləğvinə çağırır, milli dövlətlərin əriməsi təhlükəsini yaradır, onların rolunu beynəlxalq kapitalist maraqların təminatçısı olmaqla məhdudlaşdırır [2, s.58]. Məsələn, müasir ərəb tədqiqatçılarından Təllal əl-İtrisi yazır: “Qloballaşma anlayışı bir-biri ilə əlaqəli üç səviyyədə özünü göstərir: siyasi, iqtisadi və mədəni. ...Mədəni müstəvidə qloballaşma qadın, ailə, istək, ehtiyac dəyərlərinin, zövqlərinin, yemək və geyim tərzlərinin birləşdirilməsidir. Həmçinin o, ÖZLƏ VƏ ÖZGƏYƏ baxış formalarının, davranış qaydalarının ümumiləşdirilməsidir” [3, s.44].

Müsəlman dünyasında qloballaşmaya münasibət

Müsəlman dünyasında düşüncülər ki, qloballaşma Qərb, xüsusən Amerika mədəniyyəti nümunələrini, onun ideoloji, siyasi, mədəni-iqtisadi normalarını bütün dünyada yaymaq prosesidir [4, s.215]. Məsələn, mərakeşli mütəfəkkir Məhəmməd Abid əl-Cabirinin (1936-2010) qloballaşma ekspansiyası haqqında dedikləri maraqlıdır: “Qloballaşma dünyaya hegemonluq etmək və onu amerikalılaşdırmaq istəyini əks etdirən ideoloji prosesdir. Çünki o, bir ölkəyə – Amerika Birləşmiş Ştatlarına xas mədəni tərzin bütün dünyaya yayılmasına kömək edir” [5, s.32-33].

Qloballaşma proseslərinə təsvi məzmunlu münasibət bəsləyən müsəlman mütəfəkkirləri göstərir ki, bu global təzahür, əslində, klassik müstəmləkəçiliyin Amerika (Qərb) ekvivalentidir. Qloballaşma dünyanın birtərəfli iqtisadi standartıdır; dini, mədəni fərqləri bəyənmir, milli, irqi və dini şüarlara ehtiyac qalması deyər milli maneələri dəf edir [6, s.143].

Global mədəni inteqrasiya proseslərinin əxlaq dəyərlərinə təsiri

Qloballaşma müxtəlif səviyyələrdə (siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni...) ortaya çıxsada, onun dağıdıcı tərəfi özünü daha çox ayrı-ayrı mədəniyyətlərə, mədəni-mənəvi və əxlaqi dəyərlərə münasibətdə göstərir. “Mədəniyyət (isə) bu ya digər cəmiyyətin, xalq və millətin identikliyi qoruyub-saxlayan xatirələr, hadisələr, dəyərlər, simvollar, ifadə üsulları və formaları, nailiyyətlər və yaradıcılıq məhsullarının həmahəng kompleksidir” [7, s.256]. Bu baxımdan mədəniyyət cəmiyyətin mövcudluğunun ifadəsidir; onun yox olması ilə cəmiyyət də yox olar. Məhz mədəniyyət bir cəmiyyəti digərindən fərqləndirən əsas cəhətdir; bu və ya digər ölkə, yaxud dövlət öz mədəniyyətinin başqa ölkələrdə yayılması və güclənməsinə cəhd göstərir. Bu səbəbdən mədəni “ekspansiya” tarix boyu hər bir cəmiyyət və dövlətin özünü təsdiq və özünüqəbulətdirmə şərti kimi çıxış etmişdir.

Qloballaşmanın tərəfdarları isə iddia edirlər ki, mədəni qloballaşma mədəni sərhədlərin olmadığı dünya yaratmaq məqsədi daşıyır. Belə bir dünyada milli mədəniyyətlərin, ideya və dinlərin beynəlxalq müstəviyə daşınması asanlaşır. Qloballaşmanın əsas hərəkətverici funksionerləri vahid ümumdünya mədəniyyəti yaratmağı qətiyyənlə fikirləşmişlər; əksinə, onlar mədəniyyətlərin qarşılıqlı fəaliyyəti üçün sağlam ab-hava formalaşdırmağı düşüncülər [7, s.217].

İlk baxışdan elə görünür ki, mədəni qloballaşma müxtəlif mədəniyyətlərə “xidmət” göstərmək üçündür, bu və ya digər mədəniyyətə özünü ifadə etmək, dar çərçivədən dünya arenasına çıxmaq imkanı yaradır; nəticədə mədəniyyətlər müəyyən mədəni tərz və normaların bir ərazidən digərinə asanlıqla keçidini təmin edən kommunikasiya inqilabı sayəsində bir-biri ilə qarşılıqlı münasibət yaradır. Amma reallıq bunun əksini deyir. Çünki informasiya axını birtərəflidir: bu axın Qərbdə başlayıb, Şərqdə qurtarır. Həmçinin mədəni mübadilə qeyri-bərabərdir, ona görə ki, mədəni qloballaşmanın əsas ideoloji təbliğat maşını sayılan media və informasiya vasitələri qloballaşmanın əsas aparıcı qüvvələri olan dövlətlərin inhisarındadır. “Təsadüfi deyildir ki, dünyadakı ən iri media şirkətinin üç yüzə yaxını ABŞ, Avropa və Yaponiyada toplaşmışdır. Bunların yüz qırx dördü ABŞ-ın, səksəni Avropanın, qırx doqquzu isə Yaponiyanın payına düşür” [8, s.116].

Qloballaşma məhz mədəni sahədə “səmərali” olduqda iqtisadi, siyasi, təhsil sektorlarını da əhatə edə bilər. Mədəni qloballaşma, əslində, Qərb, xüsusən Amerika mədəniyyətinin, daha dəqiq desək, Hollivud mədəniyyətinin digər mədəniyyətlər üzərində hegemoniyasıdır: “Ümumdünya mədəniyyəti deyilən bir şey mövcud deyildir; əksinə, qloballaşma proseslərinə təkan verən hegemon tərəfin mədəniyyətinin yer üzünə hakim olması təmayülü mövcuddur. Çünki mədəniyyət bu və ya digər xalqla, dillə, dinlə əlaqəli məsələdir” [9, s.25].

Qloballaşma və onun mədəni qəsbkarlığı probleminə diqqət çəkən müsəlman ziyalıları bildirirlər ki, mədəni qəsbkarlıq həqiqi mənada İslam dünyası üçün təhlükədir. Onlar bu prosesə müqavimət göstərməyin zəruriliyinə çağırış edirlər. Söhbət mədəni İslam dəyərlərinin, müsəlman identikliyinə, daxildə və xaricdə İslam mədəniyyətinin qorunmasının zəruriliyindən gedir [10, s.138].

Qloballaşmanın mənfi nəticələrinə həsr olunmuş elmi tədqiqatlarda bu nəhəng fenomenin mədəni təzahürünün İslam mədəniyyətini təhdid etməsi haqqında danışılır. Xüsusi şəkildə vurğulanır ki, qloballaşma Qərb müstəmləkəçiliyinin vaxtilə yürütdüyü mədəni işğal siyasətini xatırladır. Lakin bu işğal fiziki güc vasitələri ilə – ordularla, top-tüfənglə aparılmır. Mədəni işğal bu dəfə iqtisadi qloballaşmanın, beynəlxalq ticarətin böyük hissəsinə nəzarət edən nəhəng şirkətlərin genişlənməsi nəticəsində baş verir. Bu da öz növbəsində Qərb dəyərlərinin yayılmasına səbəb olur, ənənəvi həyat tərzini və yerli mədəniyyət üçün təhlükə yaradır [10, s.115].

Qloballaşma, yoxsa amerikalılaşma?

Qloballaşmanı amerikalılaşma kimi təqdim edən nöqteyi-nəzər də mövcuddur. Bu düşüncənin müdafiəçiləri iddia edirlər ki, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra ABŞ dünyada siyasi, iqtisadi və ideoloji cəhətdən hegemonluq etməyə başlamışdır [10, s.119; 6, s.32]. Nəticə etibarilə, qloballaşma Amerika mədəniyyətinə dünyaya hakim olub, yerli mədəniyyətləri sıxışdırmaqda kömək edir. Bu baxımdan qloballaşma dünyaya hegemonluq etmək istəyini əks etdirən ideoloji prosesdir. Bu proses bir ölkəyə – Amerika Birləşmiş Ştatlarına aid mədəniyyət tərzini və normalarının ümumbəşəri məzmununa çevrilməsinə xidmət edir, milli-mədəni fərqliliklərin ləğvinə cəhd göstərir. Ümumiyyətlə, mədəni qloballaşmanın son məqsədi şüurlara nəzarətdir. Bununla da hiss və istəklər ikinci tərəfin nəzarətinə keçəcək, müstəqil düşüncə tədrisən asılı tərakkürlə əvəzlənəcək, dəyərlər təhrif olunacaq, xəyal və fantaziya kənardan idarə ediləcək, zövq və davranışlar “qəlibə” salınacaqdır. Bütün bunlar isə istehlakın, bilik və əmtəənin xüsusi növünü meydana gətirmək məqsədi daşıyır. Dünyanın digər hissəsinə qəbul etdirilən biliklər “nüfuz” bilikləri adlanır və qlobal hegemonluqla münasibətlərin normallaşdırılmasına, mədəni asılılıqla barışmağa xidmət edir. Qloballaşmanın meydana çıxardığı mədəniyyət istehlak zövqü yaradan, insana, cəmiyyət və tarixə xüsusi baxış formalaşdıran audio-vizual media mədəniyyətidir [5, s.32-34].

Mədəni qloballaşmanın ən çox diqqəti cəlb edən tərəfi budur ki, Qərb, xüsusən Amerika pop-mədəniyyəti zövqləri tənzimləyən başlıca amilə çevrilmişdir. Amerika və Avropa istehsalı olan filmlər, mahnılar, şou-verilişlər bütün dünyada yayılmış, özü ilə birlikdə dünya, insan və həyata Qərb sayaqı baxış forması gətirmişdir.

Qloballaşma və beynəlxalq narahatlıq

Qloballaşma prosesində Qərb mədəniyyətinin digər mədəniyyətlərə dağıdıcı təsir göstərməsi dünyanın bir çox ölkəsində fobiya və narahatlığın yaranması ilə nəticələnmişdir. Hətta ABŞ-la rəqabət aparmaq qüdrətində olan Avropa Birliyinin bəzi ölkələrində (Fransa, Yunanıstan) qloballaşmanın milli mədəniyyət və dilə təsiri barədə narahatlıq ortaya çıxmışdır. Məsələn, UNESCO-nun 1992-ci ildə Meksikada keçirdiyi Mədəni Siyasi Kurslar Beynəlxalq Konfransında Fransanın o vaxtkı mədəniyyət naziri Jak Lang (1939) öz çıxışında demişdi: “Maliyyə və ideoloji imperializmin bu forması əraziləri işğal etmir, amma o, vicdanları, düşüncə və yaşayış tərzini müsadirə edir” [11, s.50].

Qloballaşma hegemonluq praqmatizminin təzahürüdür. Belə bir hegemonluq arzusu Sovet İttifaqının süqut edib, liberal demokratiya və Qərb, daha doğrusu, Amerika düşüncə tərzinin qələbə çalmasından sonra ortaya çıxmışdır. Qərbdə hesab edirlər ki, liberal demokratiya beynəlxalq ideyaya SSRİ-nin yıxılmasından sonra çevrilib. Əslində, hegemonluq nəzəriyyəsi Frensis Fukuyamanın (1952) açıq şəkildə ortaya qoyduğu nəzəriyyədir. Bu ideya onun “Tarixin sonu” nəzəriyyəsinin əsas hissəsini təşkil edir [10, s.120]. Bu nəzəriyyə “... yeni dinin yaranacağı haqqında bizə müjdə verir. Bu qloballaşmadır. Qloballaşma zəminində Qərb bitərəf siyasətdən imtina etməklə dürüstlüyün və insan haqlarının üstündən xətt çəkib. Həmçinin o, elə bir zorakı qələbə düşüb ki, heç kəs onun sarsılmaz qanunlarına “gözünün üstündə qaşın var” – deyə bilməz” [12, s.45].

Belə hegemonluq qeyri-rəsmi şəkildə, elan etmədən bu və ya digər ölkənin mədəni irsini, dini-milli kimliyini aşınmaya məruz qoymaq siyasəti yürüdür. Bu məqsədlə milli sərhədlərin, mədəni-ideoloji plüralizmin ləğvinə, qlobal müstəvidə vahid mədəni-sosial nümunənin təsis edilməsinə cəhd göstərilir.

Qloballaşma və media

Qloballaşmanın vuran “əli” media və informasiya vasitələridir. Bu vasitələr cəmiyyətin müxtəlif sektorlarına güclü təsir imkanlarına, dəyərlərin məzmun “redaktə”si, yaxud bütövlükdə aşınmasına səbəb olacaq potensiala sahibdir. İnkişaf etmiş kommunikasiya və informasiya texnologiyası müəyyən norma və dəyərlər sisteminin formalaşmasında qloballaşma prosesinin ən mühüm vasitəsidir. İnternet və peyk kanallar vasitəsi ilə yayımlanan filmlərdəki zorakılıq və əxlaqsızlıq motivləri ilə zəngin səhnələr, xüsusən gənclərin nəzərində əxlaqi-aksioloji, ictimai dəyərlərin çəkisini azaldır.

Qloballaşma zəminində aşağıdakı proseslər daha qabarıq görünür:

a) Milli dövlətlərin hakimiyyətinin zəiflədilməsi və rolunun məhdudlaşdırılmasına cəhd edilir. Nəticədə vətəndaşların öz vətənlərinə aidiyyəti, dəyərləri, millilik və vətənpərvərlik şüuru zəifləyir.

b) Praqmatik, dünyəvi-materialist dünyagörüşü və həyat tərzinin qəbul etdirilməsinə cəhd göstərilir. Maddiyyatı əsas götürən mədəniyyətdə məqsədə çatmaq üçün hər bir vasitədən istifadə təşviq olunur [13, s.99-101].

Nəticə

Deyilənlərdən bu nəticə hasil olur ki, qloballaşmanın dəyərlər sisteminə mənfi və dağıdıcı təsiri inkaredilməzdir. Bu məqsədlə media və kommunikasiya vasitələrinin gücündən istifadə olunur. Texnoloji inqilab və internetin meydana gəlməsi ilə təsvir mədəniyyətinin yaranmasından sonra mənəvi dəyərlərin faktiki aşınması prosesi başlanmışdır. Müasir televiziya və “ağıllı telefonlar” yanıldır, zəhin üçün heç “qida” təqdim etmir, mənəvi dəyərlərin verdiyini vermir, amma buna baxmayaraq, cazibədar, çünki özündə bir çox həzzi ehtiva edir: aydın təsvir, müxtəlif səslər və musiqi, düşünülmüş səhnələr.

Müasir ərəb mütəfəkkiri Təllal İtrisinin qloballaşmanın mənəvi dəyərləri aşındırmasına dair dediyi sözlərlə fikirlərimizi yekunlaşdıraq: “Dəyərlər mövzusunda qloballaşmanın tənqid olunması iki məsələ ilə əlaqəlidir:

Birincisi, media orqanları, beynəlxalq kino və hər bir evə daxil olmuş peyk kanallarda təbliğ edilən zorakılıq və seks dualizmidir. Bu dualizm iffət, namus anlayışlarının hələ də xüsusi önəm daşdığı cəmiyyətlərdə nihilizm və əxlaqsızlığı yaymaq yolu ilə davranış və dəyərlərin deqradasiyasına səbəb olur.

İkincisi, yemək, içmək, ailə və qadın-kişi münasibətlərində, ümumiyyətlə, şəxsi və ictimai həyatla əlaqəli hər şeydə ümumi normaların, xüsusən də qlobal iqtisadiyyatın əsas komponenti sayılan istehlak prosesinə aid vahid dəyərlər sisteminin yaradılmasına cəhd göstərilir” [14].

ƏDƏBİYYAT

1. Entoni Giddens. Üçüncü yol: sosial demokratiyanın yenilənməsi. Qahirə: 1999.
2. Şazlı Əmmari. Ərəb dünyası və qloballaşma: illüziya və gerçəklik // “Müntədə əl-fikir əl-ərəbi” jurnalı, Əmman, 1997, № 140.
3. Təllal əl-İtrisi. Ərəblər və qloballaşma. Beyrut: Ərəb birliyi tədqiqatlar mərkəzinin nəşrləri, 1998.
4. Əli Abdullah. Qloballaşma: təhlükələr və əlaqəli ölçülər // “ən-Nəbə” jurnalı, çap yeri göstərilməyib, 2001, № 57.
5. M.A.Cabiri. Qloballaşma və mədəni kimlik // “Qloballaşma və yeni liberallıq böhranına dair on dissertasiya (kollektiv əsər), 1998.
6. Ömər Zərqavi. Sivilizasiyaların toqquşması: nəzəriyyə yoxsa ideologiya? // “əl-Kəlimə” jurnalı, Beyrut, 2003, № 39.
7. Süheyl Hüseyn əl-Fətlavi. Qloballaşma və Ərəb dünyasına təsiri. Əmman: 2009.
8. Məhəmməd əl-Xətib. Qloballaşma və informasiya “partlayışı” fonunda tərbiyə işi. Əmman: 2003.
9. Həsən Hənəfi. Reallıq və gerçəklik baxımından qloballaşma / “Qloballaşma nədir?” məcmuəsi. Dəməşq: 1999.
10. Məhəmməd Xəlifə Həsən. Dialoq mədəniyyəti və metodologiyası (ərəb dilindən tərcümə: Elvüsal Məmmədov). Bakı: 2011.
11. Ömər əl-Haci. Qloballaşma İslam şəriətinin cahanşümulluğu ilə üz-üzə. Dəməşq: 1999.
12. Xüzeyr Cəfər. Biz, Fukuyama və tarixin sonu // “əl-Müctəmə` əs-səqafi” jurnalı, Beyrut, 1998, № 1313.
13. Məhəmməd İbrahim Məbruk. İslam və qloballaşma. Qahirə: 1999.
14. Təllal əl-İtrisi. Dəyərlər və məfhumların qloballaşması. <https://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2004/10/3/%D8%B9%D9%88%D9%84%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%81%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85>

Эльвусал Мамедов

МОРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ**РЕЗЮМЕ**

В статье автор исследует проблему влияния процессов глобализации на современную социокультурную ситуацию человеческого общества, включая систему ценностей, поведение и образ жизни. С этой целью явление глобализации рассматривается на основе утверждений сторонников и противников, отношения к нему в мусульманском мире, влияния культурных интеграционных процессов на систему моральных ценностей, утраты национальных ценностей и идентичности под влиянием глобализации и угрозы глобализации. Он затрагивает место и роль СМИ в глобализирующемся мире.

Elvusal Mammadov

MORAL VALUES AND GLOBALIZATION**SUMMARY**

In the article the author examines the problem of the influence of globalization processes on the modern socio-cultural situation of human society, including the value system, behavior and lifestyle. To this end, the phenomenon of globalization is considered on the basis of the statements of supporters and opponents, attitudes towards it in the Muslim world, the impact of cultural integration processes on the system of moral values, the loss of national values and identity under the influence of globalization and the threat of globalization. It touches upon the place and role of the media in the globalizing world.